

IVANA FILIPOVIĆ PETROVIĆ

ZAVOD ZA LINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZAGREB

ifilipovic@hazu.hr

NA VRELU FRAZEMA U KNJIŽEVNOSTI: STUPANJ KONVENCIONALIZIRANOSTI VIŠERJEČNICA IZ BENEŠIĆEVA *RJEČNIKA*

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7'374(038)BENEŠIĆ, J.

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.27>

Konvencionaliziranost, odnosno ustaljenost upotrebe jedno je od temeljnih obilježja frazema za čije je istraživanje potrebno imati uvid u veći broj primjera upotrebe kako bi se pouzdano mogao utvrditi stupanj konvencionaliziranosti nekog frazema. U ovome radu istražuje se frekventnost frazema u korpusu književnih izvora na kojima se temelji Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* kako bi se utvrdilo jesu li frazemi koje taj *Rječnik* bilježi među najfrekventnijima u korpusu pa ih se može smatrati konvencionaliziranima. Cilj je rada bio utvrditi je li konvencionaliziranost frazema u korpusu bio kriterij kojim se Benešić vodio pri njihovu uključivanju u *Rječnik*, ali i odabiru broja citata koji će ih oprimirati. Na temelju rezultata istraživanja zaključeno je da je stupanj konvencionaliziranosti frazema u korpusu izvora bio važan kriterij za uvrštavanje u *Rječnik*, ali jednako je utjecala i namjera sastavljača da *Rječnik* bude riznica originalnih autorskih jezičnih ostvaraja.

1. UVOD

Prvi su se specijalizirani, frazeološki rječnici počeli sastavljati kao nastavak na formiranje frazeologije kao samostalne lingvističke discipline u drugoj polovici 20. stoljeća, odnosno kao praktični rezultat prinosa definiranju frazeološke jedinice, opisivanju njezinih osnovnih obilježja i usustavljanju terminologije. Ipak, prije frazeologije i prije frazeografije, višerječne su sveze s prenesenim značenjem okupirale pažnju jezikoslovaca i leksikografa i njihovu je prisutnost u jeziku bilo nemoguće ignorirati svakome tko se jezikom bavio. Leksikografska su djela poznata kao dragocjen izvor podataka o jezičnim i izvanjezičnim pojavama, a istraživanje provedeno u ovome radu

posvećeno je prinosu jednog rječnika u otkrivanju spoznaja o frazemima iz doba prije frazeologije i frazeografije.

Naime, leksikografski postupci koji uključuju izbor lijeve strane rječnika, odnosno nomenklature, zatim ustroj natukničkoga članka s gramatičkim opisom, objašnjenjem značenja, primjerima upotrebe i drugim sastavnim dijelovima, mogu biti ogledalom mnogih podataka o nekom jeziku, o jezičnim stavovima sastavljača rječnika, o jezičnoj politici dominantnoj u vrijeme nastajanja rječnika te o dosezima lingvistike i njezinih poddisciplina. Konkretno, kada je o frazemima riječ, postupci njihova uvrštavanja u rječnik otkrivaju stavove o tome što je frazem, koja su njegova osnovna obilježja, opseg, granice i upotreba.

Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića autora Julija Benešića odabran je za frazeološko istraživanje iz dvaju razloga: najprije, rječnik se temelji na izvorima koje čini 466 književnih djela hrvatskih pisaca koji su stvarali tijekom stotinu godina između druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća. Riječ je o korpusu izvora koji uključuje ponajbolja djela hrvatske književnosti nastala u turbulentnom periodu u povijesti hrvatskoga jezika. U hrvatskoj su se frazeologiji frazemi dosad istraživali u pojedinačnim djelima (v. npr. Menac i Moguš 1989; Menac 1991; 1992; Petrović 1997; 2000), ali sustavnijeg istraživanja frazema u određenom razdoblju u književnosti nije zasad bilo. Drugo, autor *Rječnika* Julije Benešić bio je vrstan poznavatelj hrvatske književnosti toga perioda i njegova je leksikografska obrada frazema bogat izvor za proučavanje povijesti ideja u frazeologiji. Frazeološka obilježja poput varijantnosti i semantičke (ne)prozirnosti koja se ogledaju u Benešićevoj leksikografskoj obradi istraživana su u radovima Filipović Petrović (2014; 2018b), a u ovome radu istražuje se stupanj konvencionaliziranosti Benešićevih frazema.

Kada je riječ o samome *Rječniku*, podaci koje ondje nalazimo nedostatni su za zaključke o stupnju konvencionaliziranosti frazema. Naime, u *Rječniku* možemo obratiti pažnju na broj primjera za pojedini frazem koji je zabilježen, ali nije sasvim pouzdano očekivati da je ustaljenost frazema bio jedini kriterij za odabir većeg ili manjeg broja primjera, nego je na to sasvim sigurno utjecao i problem prostora s kojim su bili suočeni svi tiskani rječnici. Međutim, provjera frekventnosti frazema koji se javljaju u *Rječniku*, u korpusu od 466 izvora iz kojih su frazemi ekscerpirani daje pouzdan uvid u stupanj konvencionaliziranosti tih frazema i omogućava sigurnije zaključke o Benešićevu tretmanu frazema. Konkretno, u ovome je radu u korpusu od 466 književnih izvora istražena frekvencija pojavljivanja višerječnih sveza koje je Benešić zabilježio u *Rječniku* kao frazeme, kako bi se odgovorilo na sljedeća pitanja: koliko je čestoća pojavljivanja određenog frazema u književnim djelima utjecala na Benešićevo

uvršćavanje toga frazema u *Rječnik* i odabir broja citata kojima će ih oprimirati, odnosno koliko je Benešić u višerječnicama želio pokazati originalnost autorskih metafora kakve se rijetko ponovo javljaju, a koliko ustaljenost figurativnih izraza u književnom jeziku toga perioda. Rezultati su pokazali podjednako oboje: *Rječnik* obiluje i originalnim autorskim izrazima i konvencionaliziranim frazemima od kojih su mnogi u upotrebi i u suvremenom jeziku.

Rad započinjemo uvidom u frazeološku građu samog *Rječnika* te osnovna obilježja leksikografske obrade koja je u njemu provedena, a zatim slijedi teorijski osvrt na konvencionaliziranost kao jedno od temeljnih frazeoloških obilježja. Nakon toga, drugi dio rada posvećen je opisu istraživanja frekventnosti Benešićevih frazema u korpusu izvora i predstavljanju rezultata, nakon čega slijedi zaključak.

2. FRAZE U BENEŠIĆEVU KNJIŽEVNOJEZIČNOM RJEČNIKU

Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića (A – rzati) nastajao je tijekom sedam godina, od 1951. do 1957., kada je njegova autora, Julija Benešića, negdje na početku obrade slova S prekinula smrt. Naknadno je od 1986. do 1990. objavljeno Benešićevih dvanaest svezaka, a od 2008. se u Zavodu za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti dovršava to znamenito leksikografsko djelo te su dosad objavljena dva nova sveska, trinaesti (2013) i četrnaesti (2017), a petnaesti je u pripremi. Po mnogočemu specifičan, Benešićev je rječnik jedinstveno djelo hrvatske povijesne i istovremeno suvremene leksikografije: utemeljen na svojevrsnom korpusnom pristupu, broji 466 književnih djela koja su bila izvorom građe za nomenklaturu rječnika i primjere upotrebe. Književnik i prevoditelj Julije Benešić gotovo je nevjerovatno precizno poznao hrvatske pisce čija je djela uključio u izvore za rječnik, a koji su stvarali u razdoblju od 1835. do 1950., pri čemu su mnogi bili i njegovi suvremenici i osobni poznanici. Leksikografskom metodom kojom se rječnik sastavlja na temelju djela ponajboljih pisaca nekog jezika, Benešić se sasvim uključio u tadašnje leksikografske struje u europskim jezicima, a činjenica da svi leksikografski postupci proizlaze iz jezika samog, iz njegove stvarne upotrebe, čini ga relevantnim leksikografskim djelom i u suvremenoj leksikografiji. Premda iz suvremenih višemilijunskih računalnih korpusa sve više izostaju književna djela, posebno pjesnička, a prozna se smanjuju, što je rezultat težnje da rječnici odražavaju svakodnevnu jezičnu upotrebu među govornicima nekog jezika, a koja se ipak ne ogleda u djelima ponajboljih pisaca, naročito iz prošlih stoljeća, Benešićev

Rječnik, a posebno Benešićev korpus¹ izvora ostaje trajno zanimljiv i bogat izvor za leksikografska, semantička i sociolingvistička istraživanja.

Sasvim je očekivano da će korpus koji sadržava stotine književnih djela obilovati figurativnim izrazima, jedinstvenim autorskim jezičnim ostvarajima i u svakom slučaju da će odavati nepresušno bogatstvo jednoga jezika u peru njegovih ponajboljih pisaca. Međutim, kako će jedan čovjek, leksikograf, pretočiti to bogatstvo u rječnik s mnogo prostornih, vremenskih, tipografskih i jezičnopolitičkih ograničenja, mnogo je neizvjesnije. Posebice ako se uzme u obzir da se sama leksikografija još i godinama nakon Benešićeve smrti nosila (i nosi) s problemima vlastitoga statusa u jezikoslovlju, postojanja teorije leksikografije i uopće nekih općih uzusa koji bi vrijedili za sastavljanje rječnika i s kojima bi se svi uključeni, i leksikografi i lingvisti i korisnici, slagali. Rječnike su tijekom duge povijesti leksikografije sastavljali različiti genijalni individualci, često oblikujući leksikografsku obradu prema vlastitom znanju o jeziku i znanju o svijetu. Posebno je zanimljivo pitanje uključivanja višerječnih figurativnih izraza u rječnike nastale prije formiranja frazeologije kao discipline i prije definiranja samog frazema, jer tretman takvih jezičnih pojava u nekom rječniku izravan je pokazatelj povijesti ideja jedne discipline, a ponekad i jedini.²

Benešić, dakle, 1950. nema mnogo frazeografskih uzora, u Akademijinu se rječniku konkretnije odrednice za frazeme počinju bilježiti tek u kasnijim svescima, 50-ih godina 20. stoljeća, kada je i sama frazeologija u začecima. U svome predgovoru Benešić spominje *frazeologiju* opisujući je kao bitnu sastavnicu rječnika književnoga jezika. Premda su Benešiću mogli biti poznati začeci frazeologije koji su se u njegovo vrijeme nazirali u europskim krugovima, vjerojatnije je da u tom trenutku njegova upotreba te riječi označava osobite uzrečice nekog jezika, kako se frazeologija objašnjava u Simeonovu rječniku iz 1969. Bilo kako bilo, Benešić je sredinom 20. stoljeća u svoj *Rječnik* uvrstio frazeološke sveze, zabilježio ih u brojnim primjerima i leksikografski obradio pod odrednicom u *frazi*.³ Osim što su dragocjeno

¹ Premda se u suvremenoj leksikografiji riječ *korpus* koristi za velike organizirane računalne zbirke tekstova, u ovome radu poslužiti ćemo se tim terminom za zbirku od 466 književnih djela koja su bila izvorom za Benešićev *Rječnik* jer ga smatramo prikladnijim od općenitijeg termina zbirka ili skup izvora.

² Za pogled u frazeološko blago *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* vidi Vajs i Zečević (1994), zatim Habdelićeva i Belostenčeva rječnika Kolenić (1998), Šulekova rječnika znanstvenoga nazivlja Menac i Moguš (1998), Vitezovićeva rječnika Vajs (1999) te Benešićeva *Rječnika* Filipović Petrović (2014; 2018a).

³ Takva leksikografska obrada doduše nije sustavna, jer je dio višerječnica koje se mogu smatrati dijelom frazeologije Benešić drukčije leksikografski obradio, ali iz obzira prema prostoru one ne ulaze u opseg ovoga rada. Više o tome u Filipović Petrović (2014).

vrelo za leksikografska promišljanja, posebno frazeografska, Benešićeve su *fraze* vrijedne istraživanja i iz perspektive frazeologije kao discipline koja proučava frazeme. Drugim riječima, ako je frazeologija frazeme definirala kao ustaljene, relativno nepromjenjive višerječne sveze s prenesenim značenjem, vrijedi provesti jezičnu analizu u kojoj se na Benešićevim primjerima ispituju ta obilježja frazema. U ovome radu, kao što je spomenuto, fokus je na ustaljenosti, odnosno konvencionaliziranosti kao jednome od temeljnih obilježja frazema. Stoga ćemo, prije opisa provedenog istraživanja i dobivenih rezultata, nekoliko teorijskih redaka posvetiti tome frazeološkom obilježju.

3. KONVENCIONALIZIRANOST FRAZEMA

Kada se frazeologija uhvatila u koštac s definiranjem predmeta svoga proučavanja, brojni su frazeolozi i lingvisti dali svoj prinos tim promišljanjima (usp. npr. Vinogradov 1947; Menac 1971; Fernando 1996; Fleischer 1997). Ponajviše se pažnje posvetilo pitanju semantičke (ne)prozirnosti frazema te čvrstini njihova sastava i strukture, odnosno (ne)promjenjivosti. Ruski je lingvist i leksikograf Ožegov među osnovnim obilježjima frazema naglasio ustaljenost sastava i strukture frazeoloških jedinica te reproduciranje u govoru kao gotove cjeline (prema Kovačević 2012: 9). S reproduktivnošću i čestotnošću usko je povezana upravo konvencionaliziranost frazema: ponavljanje u istom obliku i dugotrajna, razmjerno učestala uporaba u određenoj zajednici dovodi do ustaljivanja frazema. Drugim riječima, konvencionaliziranost frazema obilježje je prema kojemu su frazemi dio jezične svakodnevice, dakle kognitivne gramatike govornika nekog jezika. Važnu ulogu ima i sociolingvistički aspekt, prema kojemu je konvencionaliziranost proces u kojem određena sveza postaje sve prisutnija u svakodnevnoj komunikaciji i reproducira se kao memorirani slijed zbog specifična značenja i pragmatičke funkcije (Barkema 1996: 135).

Međutim, konvencionaliziranost frazema nije obilježje koje je mnogo istraživano u frazeologiji. Naime, frazeološki su radovi posvećeni strukturalnoj, sintaktičkoj i rjeđe semantičkoj analizi frazema za koje se podrazumijeva da su frazemi, a vrlo se često poseže za frazeološkim rječnicima kao dovoljnim potvrdama postojanja nekog frazema. Jedan od razloga za to jest i činjenica da prije velikih računalnih korpusa nije bilo jednostavno utvrditi stupanj čestote upotrebe nekog frazema i zapravo je složenija istraživanja frekventnosti frazema u nekom jeziku donijela tek korpusna revolucija. Također, podaci o frekvenciji upotrebe riječi i višerječnica u prvi su plan došli u suvremenoj leksikografiji, što se odrazilo dakako i na frazeografiju. Leksikografima je postalo važno korisniku prenijeti pouzdanu informaciju o

tome da se neki frazem doista koristi u velikom broju primjera među govornicima, da se mijenja ovisno o određenim kognitivnim mehanizmima ili pak da se upotrebljava vrlo rijetko ili tek u specifičnim kontekstima. Frazeološki rječnici koji se u suvremenoj leksikografiji izrađuju na temelju računalnih korpusa (npr. *Collins Cobuild Idioms Dictionary*) kao temeljni kriterij uzimaju frekvenciju upotrebe koja je potvrda konvencionaliziranosti i prema frekvencijskim podacima oblikuju leksikografsku obradu, počevši od natukničkog lika do varijanata. Konvencionaliziranost frazema u tom je smislu frazeološko obilježje koje tek treba doživjeti puni potencijal istraživanja.

4. METODE I REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Cilj je ovoga rada ispitati stupanj konvencionaliziranosti frazema i drugih figurativnih višerječnih sveza koje je Benešić u svome rječniku odredio kao *fraze*, u cjelokupnom korpusu izvora na kojem se rječnik temelji kako bi se utvrdilo u kojoj je mjeri ustaljenost frazema kao njegovo obilježje utjecalo na leksikografov odluku o uvrštavanju određene sveze u rječnik te u širem smislu kako bi se dobila jasnija frazeološka slika hrvatske književnosti od polovice 19. do polovice 20. stoljeća.

U analizu su uključene višerječnice koje je Benešić u prvih dvanaest svezaka rječnika obilježio kao *fraze* te su pretražene u cjelokupnom korpusu od 466 književnih izvora. Korpus je dostupan priređivačima novih svezaka toga rječnika u sklopu Indigo digitalnog repozitorija Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. S obzirom na to da korpus nije lematiziran, pretraga je ponegdje bila šira (npr. samo po jednoj sastavnici frazema), a ponegdje se pretraživanje proširilo na sve paradigmatičke oblike npr. glagola. Takvo je istraživanje vremenski zahtjevnije, ali u nedostatku naprednijih opcija pretraživanja ipak je dalo dovoljno informativne podatke da se može utvrditi prisutnost frazema u primjerice, manje ili više od pet primjera te više od deset primjera, stoga su i rezultati podijeljeni u takve skupine. Za potrebe ovog istraživanja nije ključan točan broj od primjerice šest ili sedam pojava određenog frazema, važni su podaci o tome javlja li se neki frazem samo jednom u pojedinog pisca, a drugi mnogo više od deset puta kod većeg broja pisaca.

Rezultati su u konačnici dali 142 frazema podijeljena u četiri skupine: višerječnice koje je Benešić zabilježio u *Rječniku* kao frazeme, ali se ne javljaju u ostatku korpusa (najčešće je riječ o originalnim autorskim izrazima koji imaju figurativna obilježja, ali nisu ustaljeni), zatim višerječnice koje se osim u *Rječniku* javljaju u još najviše pet drugih primjera u književnim djelima, zatim višerječnice koje se pojavljuju u najviše deset drugih primjera te višerječnice koje se javljaju u više od deset primjera (Tablica 1). Najveći

broj višerječnica zabilježen je u četvrtoj skupini, dakle onoj skupini u kojoj se nalaze izrazi koji se mogu smatrati konvencionaliziranima, što upućuje na zaključak da je Julije Benešić vodio računa o tom obilježju frazema pri njihovom uvrštavanju u rječnik. Ipak, i broj onih koji se u korpusu ne javljaju osim u primjerima zabilježenim u *Rječniku* nije zanemariv, što je pak rezultat činjenice da je Benešić sastavljao stilistički rječnik, u kojem je želio zabilježiti što više idiosinkratičnih jezičnih pojava, a jezik književnosti svakako je u tom smislu vrlo plodan.

Tablica 1. Rezultati pretrage višerječnica u korpusu književnih izvora za *Rječnik* prema broju primjera u kojima se pojavljuju (ne uključujući primjere koji su uvršteni u *Rječnik*)

Ne javljaju se	Do najviše pet primjera	Do najviše deset primjera	Više od deset primjera	Ukupno
38	33	29	42	142

4.1. Originalne autorske figurativne višerječnice

U prvoj se skupini rezultata nalazi 38 izraza koje je Benešić uvrstio u *Rječnik* kao fraze, a koje se osim u izdvojenim primjerima u *Rječniku* ne javljaju u cjelokupnom korpusu izvora: *nit ćiri nit viri, dogorjelo je do jezika, nositi pod jezikom, redom se ježi ježe, progutati ježa, dati košaricu, peti kotač u moždanima, krenuti okom, krenuti umom, ispitati križ na križ, stara kućo, kusalom te zakusuje, a drškom ti oči vadi; noktom o ledinu, za božjim leđima, mjesec ide na manjak, mjesec stoji na dugulj, na se, napravo nazdravo, od nepametara, spasti s nogu, dobiti noge, ustati na desnu nogu, biti u nosu, nositi glavu, kao Lizino oko, okrenuti keca, devete peći omelo, ostati kao ćuk, biti otvorene ruke, otvorenim rukama dočekati, poći na istinu, prst sudbine, lupáš ko puto o lojtru, čovjek tankih rebara, s podvučenim repom, nije bog dao kozi dugi rep, razbiti komu rogove i uvući rogove.*

Može se uočiti da se u ovoj skupini frazema nalaze poslovice i izreke poput *redom se ježi ježe* i *kusalom te zakusuje, a drškom ti oči vadi*, zatim izrazi koji sadržavaju područno obilježen leksik poput *lupaš ko puto o lojtru, peti kotač u moždanima* i *okrenuti keca*, kao i sveze koje zapravo nisu figurativne, već sadrže specifične termine vezane uz određeno znanje o svijetu, poput *mjesec stoji na dugulj* i *mjesec ide na manjak*, za koje nije očekivano da će se javiti u većem broju primjera. Ta je skupina pokazatelj Benešićeve tendencije da zabilježi originalne autorske ostvaraje, odnosno izraze za koje je vidljivo da su figurativni i nije presudno da se javljaju u većem broju primjera.

4.2. Rjeđi frazemi

Rjeđim frazemima nazvali smo skupinu koja obuhvaća višerječnice koje se, osim u *Rječniku*, u korpusu izvora javljaju u još dodatnih najviše pet te najviše deset primjera. Prvi su dio skupine 33 višerječnice s manje od pet primjera u korpusu književnih izvora: *adamsko koljeno, zavrnuti vratom, bijelo gledati; pričati, istraživati Markove konake; kopati trice, izvući deblji kraj; pasti, sići s kruške; kukov dan, ljeto; masne na prazne, derati na mijehe, iz tiha mira, nabijati kablice, banak; nakratko nasaden, do nevida, biti na dobroj nozi, dati nogom, imati pasji nos, ni u nos, dugi nos pokazati, nositi skute komu; nositi, odnijeti kožu na pazar; na oči, okrenuti vjerom, ostati pri svom kalupu, od pameti, potprašiti pete, dati petama vjetra, ne budi potuženo, imati čiste prste, sam kao prst, stati na rep komu, mahati repom i dati rog za svijeću.*

U toj se skupini može uočiti nekoliko specifičnosti. Statistički gledano, broj primjera od najviše pet, a često je riječ i o manje, ne upućuje na jaku konvencionaliziranost pojedinog frazema. U prilog tome ide i podatak da se nekoliko frazema, osim u jednoj citatnoj potvrdi zabilježenoj u *Rječniku*, u korpusu javlja u još jednome primjeru kod istoga pisca, poput izraza *ni u nos* koji je zabilježen kod Kumičića te *ostati pri svom kalupu* i *do nevida* koji su zabilježeni u Šenoa. Unatoč tome, gledajući druge rezultate u toj skupini, nismo je skloni okarakterizirati kao skupinu s neustaljenim izrazima, jer neke pojedinosti ukazuju na postojanje mogućnosti da jesu ustaljeni, bez obzira na to što korpus ne obiluje primjerima. Naime, Benešićeva leksikografska obrada kod izraza *adamsko koljeno* uključuje objašnjenje *veli se za dobru ženu, da je adamskoga koljena* s primjerom iz djela Mijata Stojanovića, a pretraga korpusa pokazala je još četiri primjera korištenja tog frazema kod, uz Stojanovića, još dvojice autora. Premda je Benešić zabilježio tek jednu citatnu potvrdu, bilješkom *veli se* pokazao je uvjerenje o ustaljenosti tog izraza. Također, frazemi *imati pasji nos* i *okrenuti vjerom* u *Rječniku* su zabilježene kod Cepelića:

Znaš, da doktor ima pasji nos. Pita ovog, pita onog (Cepelić, Malo šale – nešto zbilje, 1938, 46)

i Ivana Mažuranića:

Desnica je jaka u junaka; Izpod vedja oko sokolovo; U prsijeh vruće srce kuca; Vjera 'e tvrda, njom okrenut nećeš (I. Mažuranić, Smrt Smail-age Čengijića, 1883, 24).

Osim u tim primjerima, dva se spomenuta frazema javljaju i u djelu *Narodno blago* Marcela Kušara, svojevrsnom tezauru, tematski organizi-

ranom rječniku pojmova i figurativnih izraza koji je također bio izvorom za Benešićev *Rječnik*, a frazeološki izrazi koje popisuje mogu se smatrati ustaljenima:

Za pametnika (pametnjaka) kažemo da (...) ima pasji nos (sve predviđa, otkriva) (Kušar, Narodno blago, 1934, 152) i

Ali se vjera može i pogaziti, prekršiti, prelomiti, vjerom čovjek može okrenuti, prevrnuti, svrnuti (Zadao je vjeru pa je njom okrenuo, prevrnuo) (Kušar, Narodno blago, 1934, 166).

Dodatno, tri se frazema koje je Benešić oprimjerio s jednom ili najviše dvjema citatnim potvrdama, javljaju u korpusu u manjem broju primjera, do najviše dva, ali s leksičkom varijantom u odnosu na Benešićev zapis. Takav je primjer izraz *zavrnuti glavom* koji je zabilježio Benešić, a u korpusu se još javlja dvaput u obliku *zavrnuti vratom*:

Sutra ću ti zavrnuti vratom kao piletu, ako nam ne stvoriš gorući cviet – još bruji u ljinu sluhu Rabanova prietnja (Šop, Tajanstvena prela, 1943, 38) i *Jednome krvniku već smo zavrnuti vratom i zauvijek mu začepili usta, – nema ga više* (Lovinac, Purpurne noći, 1914, 107).

Takvi su primjeri i *pričati Markove konake* koji se u korpusu još javlja u obliku *istraživati Markove konake* u dvama primjerima te *nakratko nasade* koji se još javlja u jednom primjeru u obliku *kratko nasade*. U korpusu koji nije lematiziran teže je pretraživati ne pretpostavljajući unaprijed oblike⁴, što je ključan princip pri istraživanju potencijalnih varijanata frazema, stoga zasad ostaje otvoreno pitanje o još nekim mogućim varijantama koje su izmahnule ovoj analizi, a svjedočile bi većoj ustaljenosti istraživanih fraza. Konačno, premda se četiri dodatne potvrde za pojedini frazem u korpusu izvora i dalje ne bi smatrale statistički značajnima, prije zaključka dobro je promotriti primjere u kojima se javljaju frazemi. Naprimjer, frazem *stati na rep komu* Benešić bilježi s primjerom:

Mati ga je razmazila tako, da mu ni ja ne mogu stati na rep (Nehajev, Pripoviesti, 1944, 281),

a iz korpusa izdvajamo i primjer:

⁴ Vidi npr. u Filipović Petrović i Parizoska (2017) o mogućnostima pretrage korpusa bez pretpostavljanja oblika frazema unaprijed u alatu Sketch Engine.

Zna svašta, previše je pametan, ni vrag mu ne može stati na rep (Kosor, Izabrane pripovijesti, 1950, 210).

Zatim, *nositi kožu na pazar u Rječniku* je oprimjeren s citatom:

Mi građani da opet za trećega nosimo kožu na pazar i stavljamo sve svoje imanje na kocke (Šenoa, Kletva, 1934, 272),

a jedan od primjera iz korpusa jest:

Pomisli, kad živu i drugi naši ljudi na kraju, a da ne znadu engleski, zašto da baš on nosi uvijek kožu na pazar po nesmiljenom okeanu; i više se ne vrati na brod (Tresić-Pavičić, Preko Atlantika do Pacifika, 1907, 155).

Naime, treba imati na umu da su suvremeni korpusi koji se oslanjaju na statistički značajne podatke višemilijunski i raznoobrazni, dok u kontekstu korpusa književnih djela koja po definiciji obiluju specifičnim, često nepovljivim autorskim stilom, četiri dodatna primjera, posebno ako se javljaju u različitim autora kao u pokazanim primjerima (iz obzira prema prostoru izdvojen je po jedan primjer), prema mišljenju autora ovih redaka, ipak nisu zanemarivi za razmatranje ustaljenosti nekog frazema u okviru proučavanog korpusa.

Drugi dio *rjeđih frazema* čini 29 višerječnica s najviše deset primjera u korpusu: *dovrh glave, došla je voda do grla, tjerati mak na konac, ni od korova, kovati brunde, natjerati u kozji rog, izvući tanji kraj, krenuti vjerom, i kuhan i pečen, izvući batina, ni kuhan ni pečen, dići, podići kuku i motiku / kuka i motika; ležati logom, s noge na nogu, ustati na lijevu nogu, zabosti nos, imati dobar nos, voditi za nos koga, uz nos, okrenuti pod mač, okrenuti leđa komu, ostao ili propao, ostati kratkih rukava; otići, oputovati Bogu na istinu; navesti/navoditi, namamiti na tanak led; ni rod ni pomozbog; popu pop, a bobu bob (reći); ne vidjeti prst pred očima i imati u malom prstu.*

Skupinu karakterizira najprije vidljiv porast broja citatnih potvrda za frazeme u samome *Rječniku*, što već može biti naznaka višeg stupnja konvencionaliziranosti frazema i bez uvida u cjelokupni korpus. Osim najmanje četiri, a često i više potvrda u *Rječniku*, uvid u korpus potvrđuje frazem u još šest do deset primjera. Analiza i proučavanje primjera pokazali su da veći broj primjera donosi i više spoznaja o *ponašanju* frazema, konkretno o mogućim varijantama, pa čak i modifikacijama. Korpusna istraživanja frazema (Moon 1998; 1999; Langlotz 2006) u suvremenoj lingvistici pokazala su da su frazemi u upotrebi podložni promjenama, više nego što je tradicionalna frazeologi-

ja isprva smatrala, pa se tako mnogi frazemi javljaju u više oblika, a govornici su skloni i modifikacijama, odnosno namjernim preinakama sastava i strukture frazema u svrhu isticanja značenja, humora ili ironije. Uvid u korpus 466 književnih djela koja su bila izvorom za Benešićev *Rječnik* potvrđuje ne samo varijantnu prirodu frazema, nego i prisutnost modifikacija, odnosno namjernih preinaka i proširivanja frazema za kojima posežu pisci. Primjerice, frazem *tjerati mak na konac* potvrđuje se s četirima citatima u *Rječniku*, a u korpusu se javlja još osam puta, među kojima je i ovaj primjer proširivanja frazemskih sastavnica u specifičnome kontekstu u svrhu postizanja većeg efekta rečenoga:

Ali u slične, ako ne upravo takve skrajnosti padaju i mnogi drugi, inače pametni, jezikoslovci, kada mak filologije tjeraju na konac absolutne svoje volje! (Korajac, *Lov na sjedečke*, 1887, 21).

Takva se upotreba javlja i kod frazema *i kuhan i pečen*, pri čemu se među pet korpusnih primjera nalazi i ovaj:

Po gostionama nema na jelovniku cjenika, pa ako unaprijed ne zapitate za cijenu, kuhani ste, frigani, pečeni i neminovno progutani! (Matoš, *Priče i impresije*, 1940, 253).

Nadalje, primjeri iz korpusa pokazuju i namjerne preinake sastava i strukture frazema, također u svrhu naglašavanja poante rečenoga, kao kod frazema *zabosti nos u što*, koji se u korpusu javlja i ovako modificiran:

Što i Janko Krivošić nije pao, imao je da zahvali svojoj marljivosti i svojoj glavi, koja – kako sam običavaše kazivati – nosi tako radoznao nos, te ga mora zabosti u svaki zamotak šećera ili brašna, prije nego li ga kuharica iz dućana iznese (Tresčec, *U malome svijetu*, 1901, 5).

Primjer frazema *uz nos* iz ove skupine ukazuje na posebnu vrstu frazeološke varijantnosti, pri čemu se pojedini frazem, najčešće sastavljen od prijedloga i imenice, može javljati s glagolom (jednim ili više njih), ali i bez glagola. Benešić u *Rječniku* izdvaja primjer *uz nos zadrobuljiti*, u značenju ‘činiti što komu usprkos’, a u korpusu se još javljaju dva primjera s glagolom *ići* te tri primjera bez glagola među kojima je i ovaj:

Župnik Šime Ružić podučavaše onda djecu besplatno i uz nos velikoj gospodi (Kumičić, *Sirota*, 1885, 109).

Također, budući da je riječ o jeziku književnosti, veći broj primjera pokazuje i impresivno bogatstvo figurativnih konvencionaliziranih izraza u hrvatskome jeziku toga perioda. Podaci su to vrlo dragocjeni za hrvatsku frazeologiju u dijakronijskom, ali i sinkronijskom smislu, stoga ovdje izdvajamo neke od njih.

Zato Grofi brunde kaju, z sraljivci se utarkuju. Gdo tak neće nek mu buju: tri lukne v terbuhu, neg potkuje buhu (Krlježa, Balade Petrice Kerempvha, 1936, 40).

U Kansasu se diže lička kuka i motika, a moj don Ante jedva smogne vremena, da podbrusi pete, i iznese živu glavu (Tresić-Pavičić, Preko Atlantika do Pacifika, 1907, 145).

Razsrdio se, dašto, na me i dao mi lekciju, da se ja nemam paćati u njegove obiteljske stvarni. Nije mi žao: popu pop, a bobu bob! A srdi me takova glu-post! (Novak, Posljednji Stipančići, 1899, 133).

4.3. Konvencionalizirani frazemi

Skupina s najviše frazema, njih 42, sadržava Benešićeve frazeme koji se, osim u podosta primjera u rječniku, pojavljuju u korpusu izvora u još desecima primjera. Nedvojbeno je riječ o konvencionaliziranim izrazima, a pregledom rezultata pretrage uočena su neka istaknuta obilježja tih frazema koja ovdje izdvajamo. Najprije, spomenuli smo čak i u prethodnoj skupini s manjim brojem primjera da je varijantnost frazema vrlo prisutna. Danas je u frazeologiji poznato da su primjerice glagolski frazemi izrazito varijantni (usp. Filipović Petrović i Parizoska 2017), pri čemu u nekima od njih glagolska sastavnica varira u većem broju oblika. Takva obilježja pokazuju i brojni frazemi iz ove skupine koje radi preglednosti donosimo u Tablici 2.

Tablica 2. Glagolski frazemi u korpusu Benešićevih izvora s varijantama

Frazemi s glagolima koji su zabilježeni u <i>Rječniku</i>	Glagoli koji se još javljaju u korpusu izvora
<i>na mrtvo ime izbatinati, isprebijati</i>	<i>isprebijati, izubijati, izbiti, ispsovati, udariti, opiti, zbatinati, istući, izlupati i tući</i>
<i>natjerati u kozji rog</i>	<i>natjerati, ugoniti, utjerati, zatjerati i stjerati</i>
<i>bacati, podmetnuti klipove pod noge</i>	<i>bacati, metnuti, podbaciti</i>
<i>sastaviti kraj s krajem</i>	<i>sastaviti/sastavljati, spojiti, vezati, krpiti</i>
<i>otići ispred nosa</i>	<i>otići, maknuti, izmaknuti, odnijeti, odjuriti, oteti, pobjeći, odnositi, odvući</i>

<i>vikati što grlo nosi koga</i>	<i>vikati, zapjevati, zaviknuti, pjevati, klicati, prociknuti</i>
<i>bježati, potrčati što su noge nosile koga</i>	<i>bježati, potrčati, trčati, letjeti, pojuriti, pohiti</i>
<i>poći po zlu</i>	<i>poći, proći, krenuti, ići</i>

Treba reći i da je prvi glagol koji se bilježi u stupcu s glagolima iz korpusa – najfrekventniji, pa je posebno značajno uočiti da se u svim primjerima on poklapa s glagolom koji je Benešić odabrao zabilježiti u *Rječniku*. Nadalje, u toj skupini frazema i drugi primjeri iz *Rječnika* vjerno oslikavaju stanje u korpusu. Naprimjer, frazem *u prvi kraj* oprimjeren je u *Rječniku* s trima citatnim potvrdama, uz dvije varijante: *s prva kraja* i *iz prva kraja*, svaka s jednim citatom. Korpusna pretraga pokazala je da primjera oblika *u prvi kraj* ima više od deset, *s prva kraja* pet te *iz prva kraja* dva primjera.

Kada je riječ o promjenama glagolskih frazema, nerijetko nisu u pitanju samo leksičke varijante glagolske sastavnice, već se takvi frazemi često javljaju bez samog glagola. Pokazuju to ovi primjeri: frazem *bježati, potrčati što su noge nosile koga* u korpusu se javlja i bez glagola:

Spectabilis – tako smo zvali staroga odvjetnika Verbecijanskih vremena – privio skute i rukave, pak niz brdo, što su ga noge nosile (Kovačić, Smetanje posjeda, 1944, 240),

kao i frazem *uzeti put pod noge*:

Od sveg srca pristane seljanin na forintu, a moj Cigo ni pet ni šest, već lulicu u gubicu, put pod noge, pa pred suca (Korajac, Auvergnanski senatori, 1941, 131).

Štoviše, ne pokazuju samo glagolski frazemi tendenciju varijantnosti u kojoj izostaju sastavnice. Poredbeni frazem *tamno kao u rogu* u korpusu se, osim u varijantama *mrak kao u rogu, mračno kao u rogu, mrko kao u rogu i noć kao u rogu*, javlja i bez *tertiuma comparationis*:

Tu je ljepše nego li vani! – reče grof Ivan. – Vani je kao u rogu. Nebo se je ružno naoblačilo, munje sievaju i već počimaju krupne kaplje kiše padati (Tomić, Za kralja – za dom II, 1895, 113).

I u ovoj skupini ne izostaju modifikacije frazema, među desecima primjera konvencionalne upotrebe frazema *naše gore list*, nalazi se i ovaj:

Ne znam postoji li na ovoj kugli zemaljskoj neko nepismeno i neobrazovano lice, koje bi moglo posumnjati, poslije tako uvjerljivog govora mnogo poštovanog predgovornika, da gospodin Domaćinski eventualno nije naše gore list, ili da na našim gorama nema mnogo takvog lišća? (Krlježa, Na rubu pameti, 1938, 141).

Konačno, za dijakronijska istraživanja hrvatske frazeologije vrlo su značajni primjeri frazema koji se s obzirom na broj primjera u korpusu izvora mogu smatirati konvencionaliziranima, a sadržavaju leksik ili oblike koji iz sinkronijske perspektive pripadaju regionalizmima ili arhaizmima. Primjerice, u *Rječniku* je zabilježen frazem *u njeke nekavice*, u korpusu se u više desetaka primjera javlja u varijanti *u neke nekavice*, što ukazuje na visok stupanj konvencionaliziranosti:

Odlanulo mi, kad smo u neke nekavice izišli iz šume i dovukli se do željezničke postaje, gdje sam saznao, da vlak za jedan sat dalje polazi (J. Kozarac, Tena, 193X, 46).

5. ZAKLJUČAK

U ovome je radu na korpusu od 466 djela hrvatske književnosti koja su bila izvorom za Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* provedeno istraživanje frekventnosti pojavljivanja 142 frazema koja su u tome rječniku zabilježena. Istraživanjem se željelo utvrditi je li čestoća pojavljivanja određenih frazema u korpusu utjecala na njihovu leksikografsku obradu, odnosno je li njihova potencijalna konvencionaliziranost bila važan kriterij pri njihovu uvrštavanju u *Rječnik*. Rezultati su pokazali da se veći dio frazema, njih 62, javlja u najmanje još pet primjera u korpusu (u odnosu na *Rječnik*), a još 42 frazema javlja se u više od deset primjera kod različitih pisaca. Također, veći broj primjera omogućio je i zaključke o ponašanju frazema, konkretno pokazalo se da se mnogi javljaju u varijantama i modifikacijama. Području frazeološke varijantnosti suvremena frazeologija posvećuje mnoga istraživanja zahvaljujući računalnim korpusima koji daju uvid u varijante i modifikacije na velikom broju primjera upotrebe, pa je u tom smislu ovo istraživanje zamišljeno kao doprinos toj temi iz perspektive dijakronijskog istraživanja frazema.

Pokazalo se također da je autor *Rječnika* Julije Benešić držao do konvencionaliziranosti frazema s obzirom na to da se može uočiti rast broja primjera koje je u *Rječniku* zabilježio za one frazeme koji su u korpusu vrlo frekventni. Štoviše, ako bismo o ustaljenosti frazema u cijelome korpusu sudili prema

broju primjera zabilježenih u *Rječniku*, istraživanje provedeno za ovaj rad pokazalo je da ne bismo pogriješili. Ako imamo na umu da suvremeni rječnici počivaju na podacima o frekvenciji i prema njima oblikuju leksikografsku obradu, može se zaključiti da je Benešić kao leksikograf bio zanimljiv preteča korpusnoga pristupa.

Ipak, nije malen ni broj onih višerječnica koje se javljaju u *Rječniku*, a korpus ih potvrđuje samo u tom jednom, istom primjeru. Taj rezultat zapravo nije neočekivan, štoviše, usporedno s važnošću konvencionaliziranosti frazema, u Benešićevu je *Rječniku* važan i neponovljivi autorski izričaj, bogatstvo metafora vrhunskih pisaca koje se mogu iščitati u citatnim potvrđama.

IZVOR

Benešić, Julije. 1985–1990. *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 1–12. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.

LITERATURA

- Barkema, Henk. 1996. Idiomaticity and terminology: A multi-dimensional descriptive model. *Studia Linguistica* 2, 125–160.
- Collins COBUILD Idioms Dictionary. 2002. Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Fernando, Chitra. 1996. *Idioms and idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.
- Filipović Petrović, Ivana. 2014. *Status frazema u Benešićevu Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Filipović Petrović, Ivana. 2018a. *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija: o statusu frazema u rječniku*. Zagreb: Srednja Europa.
- Filipović Petrović, Ivana. 2018b. Rječnička uloga u razvoju frazeologije na primjeru frazeološke varijantnosti u Benešićevu rječniku. U: *Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014*. Drugi svezak. [ur. Botica, Stipe i dr.]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1103–1112.
- Filipović Petrović, Ivana; Parizoska, Jelena. 2017. Leksikografska obrada frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome. *Jezikoslovlje* 2, 245–278.
- Fleischer, Wolfgang. 1997. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Kolenić, Ljiljana. 1998. Frazemi u rječnicima Jurja Habelića i Ivana Belostenca. *Filologija* 30–31, 47–54.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi* od glave do pete. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Langlotz, Andreas. 2006. *Idiomatic Creativity*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Menac, Antica. 1970–1971. O strukturi frazeologizama. *Jezik* 1, 1–4.
- Menac, Antica. 1991. Frazeologija Hektorovićeve *Ribanja i ribarskog prigovaranja*. *Senjski zbornik* 18, 101–107.
- Menac, Antica. 1992. Frazeologija Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića*. *Forum* 1–2, 261–269.
- Menac, Antica; Moguš, Milan. 1989. Frazeologija Gundulićeve *Osmana*. *Forum* 7–8, 192–201.
- Menac, Antica; Moguš, Milan. 1998. Frazemi u Šulekovu Rječniku znanstvenoga nazivlja. U: *Zbornik o Bogoslavu Šuleku* [ur. Moguš, Milan]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 95–101.
- Moon, Rosamund. 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Moon, Rosamund. 1999. Needles and haystacks: idioms and corpora. U: *The Perfect Learners' Dictionary(?)* [ur. Herbst, Thomas; Popp, Kerstin]. Tübingen: Niemeyer, 265–282.
- Petrović, Bernardina. 1997. O frazeologiji Josipa Kozarca. *Riječ* 1, 88–106.
- Petrović, Bernardina. 2000. Frazeologija u *Srijemskim pričama* Ise Velikanovića. *Riječ* 2, 63–76.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vajs, Nada. 1999. Sintagmatska i frazeološka uporaba u Vitezovićeve rječniku *Lexicon Latino-Illyricum*. *Filologija* 32, 183–206.
- Vajs, Nada; Zečević, Vesna. 1994. Frazeologija u Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Filologija* 22–23, 175–183.
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič. 1947. Ob osnovnyh tipach frazeologičeskikh edinic v sovremennom russkom jazyke. U: *Izbrannye trudy. Leksikologija i leksikografija* [ur. Vinogradov, Viktor V.]. Moskva: Nauka, 118–139.

**At the source of idioms in the literary language:
conventionality of multiword expressions
from Benešić's *Dictionary***

Conventionality, i.e. frequency of use is one of the main features of idioms. In order to make a research on conventionality, it is necessary to have an insight in the large number of examples of use. In this paper, we conducted a research on the frequency of use of idioms in the corpus of literary sources on which *The Dictionary of Croatian literary language* is based. The aim of the research is to determine whether the idioms which are noted in the *Dictionary*, at the same time are also the most frequent in the corpus of literary sources, so they can be considered conventional. Also, the intention of this frequency analysis was to get an insight into Benešić's view on conventionality of idioms, i.e. did the fact that one idiom has high frequency of appearance in corpus affect on him to include this idiom in the *Dictionary* as well as increase the number of examples of that particular idiom.